

ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ А.С.МАКАРЕНКА В СВІТЛІ ОСВІТНІХ ПРОБЛЕМ ХХІ СТОЛІТТЯ

О.А. Більовський

старший викладач кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті обґрунтовується думка про те, що дійсний шлях розвитку виховної та освітньої системи ХХІ століття має бути діалектичним розвитком педагогічної теорії та практики ХХ століття. Висока актуальність та ефективність педагогіки А.С.Макаренка обумовлена її відповідністю принципам класичної філософії з її орієнтацією на утвердження універсальних форм людського буття.

Ключові слова: А.С. Макаренко, педагогіка, класична філософія

Сучасне людство живе в епоху кардинальних змін. Ці зміни охопили також і освіту. Численні новації, які активно впроваджуються в цій сфері, знаходяться у певному відношенні до освіти ХХ століття. На наш погляд, мова повинна йти не про радикальну перебудову вітчизняної освітньої системи, а про необхідність її подальшого розвитку з урахуванням особливостей сучасних історичних умов. Дуже важливою, на наш погляд, є думка академіка АПН України В.П.Андрущенка про те, що «майбутня освіта має «подолати» освіту ХХ століття, вийти за її межі, освоїти нові обрії, ствердитися самодостатньою для ХХІ століття» [1,10]. «Подолати» – не означає просто відкинути. Сучасна педагогіка повинна піти далі, зберігаючи попередні досягнення в якості моменту нової цілісності. Тільки такий діалектичний підхід може забезпечити необхідний прогрес в освітній сфері.

Педагогічний досвід ХХ століття є різноманітним та багатогранним. Саме тому перед будь-яким дослідником в першу чергу виникає гостра потреба знаходження теоретичної основи, первинної «клітини» аналізу – такого особливого явища, яке одночасно було б всезагальною формою розвитку. На наш погляд, такою всезагальною основою педагогічного досвіду ХХ століття може бути педагогічна творчість А.С.Макаренка. Саме тут – у сфері осмислення та розвитку педагогічного досвіду А.С.Макаренка – слід шукати найбільш цінні та корисні теоретичні здобутки педагогічної думки ХХ століття. (Говорячи про всезагальний характер педагогіки А.С.Макаренка для педагогічної теорії та практики ХХ століття, ми не маємо на увазі масштаби її поширення в колишніх країнах соціалізму та капіталістичного Заходу. Питання про те, наскільки масова радянська школа відповідала принципам педагогіки А.С.Макаренка, наскільки радянська офіційна педагогіка не

просто віддавала їй шану, але й відповідала її сутності, є окремим питанням, яке ми в цій статті розглядати не будемо).

Не випадково, що в останні роки в нашій країні та за кордоном спостерігається значне підвищення інтересу до педагогічної творчості А.С.Макаренка. Наведемо кілька окремих фактів, які переконливо свідчать про цю позитивну тенденцію.

Так, 8-10 квітня 2002 року в Полтаві на базі Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленко та Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В.Остроградського відбувся міжнародний макаренківський семінар на тему «А.С. Макаренко та світова педагогіка».

1-5 квітня 2003 року в Москві відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Педагогічна спадщина А.С.Макаренка та сучасні проблеми соціалізації, виховання та розвитку особистості».

Виходять з друку нові книжки, присвячені творчості А.С.Макаренка. Наприклад, в 2006 році у видавництві «Академічний проект» (Москва) під редакцією С.С.Невської вийшла книжка «Виховання громадянина в педагогіці А.С.Макаренка».

Показово, що інтерес до педагогічної спадщини А.С.Макаренка характерний не тільки для дослідників з країн колишнього СРСР, але й для дослідників з країн далекого зарубіжжя. Педагогічну спадщину А.С.Макаренка сьогодні вивчають у США, Великій Британії, Австралії, Канаді. Вона викликає інтерес у дослідників Фінляндії, Швеції, Бразилії. (Ця тенденція розповсюдження інтересу до творчості нашого великого співвітчизника була детально досліджена в дисертаційній роботі Н.П.Дічека

«Спадщина А.С.Макаренка в контексті світового історико-педагогічного процесу ХХ ст. (на матеріалах англomовних джерел)». Таким чином, є підстави стверджувати, що сьогодні відбувається процес відродження та інтернаціоналізації ідей А.С.Макаренка.

Давно визнано, що А.С.Макаренко є особливим явищем у вітчизняній та світовій педагогічній теорії та практиці. Він був і залишається «легендою» педагогіки ХХ століття. Категорично не можна погодитися з тими авторами, які вважають, що педагогіка А.С.Макаренка належить виключно до 20-30-х років ХХ століття, і що в умовах сучасного суспільства вона втратила свою актуальність. (Деякі автори йдуть ще далі, намагаючись виставити А.С.Макаренка в якості представника так званої «каральної педагогіки» [2]. На наш погляд, такий підхід взагалі виходить за межі наукової дискусії).

Педагогічна та літературна творчість А.С.Макаренка є цікавою та корисною для сучасності з багатьох (іноді навіть дещо несподіваних) точок зору. Наприклад, з історичною точки зору уважне вивчення макаренківського життєвого та педагогічного досвіду здатне кардинально перевернути поширені сьогодні уявлення про реалії радянського суспільства 20-30-х років. Стереотипи сучасної суспільної свідомості навряд чи здатні витримати зіставлення з макаренківською оцінкою радянської дійсності 20-30-х років.

Але головний інтерес до А.С.Макаренка сьогодні полягає не в його історичних свідченнях, а в його педагогіці. А.С.Макаренко створив унікальну модель виховання. Відомий німецький дослідник творчості Макаренка Г.Хілліг – віце-президент Міжнародної макаренківської асоціації – назвав цю модель «суспільним вихованням». Він зазначав, що такого роду досвід «суспільного виховання» викликає у нинішньої молоді великий інтерес, тому що «він суттєво відрізняється від добре знайомої їм практики індивідуального виховання і взагалі від життя дітей в сучасній сім'ї» [3].

Дійсно, сьогодні макаренківська педагогіка є незвичною, і одна лише ця обставина вже здатна привернути до неї значну увагу громадськості. Це не означає, що діяльність видатного радянського педагога є якоюсь педагогічною «екзотикою». Вона не просто істотно відрізняється від сучасних педагогічних систем, але досить часто значно переважає їх за критерієм ефективності.

Вражає висока ефективність педагогічної діяльності А.С.Макаренка. «За 15 років своєї роботи (1920-1935) через колективи, створені А.С.Макаренком, пройшло близько 3000 правопорушників і бездоглядних, які стали достойними людьми, кваліфікованими спеціалістами» [4]. Коли А.С.Макаренко почав працювати в колонії

ім. Максима Горького під Полтавою, то його вихованці представляли собою «темну, неосвічену компанію, перейняту духом анархізму в його найбільш примітивних формах». Через вісім років це вже був «добре дисциплінований, одухотворений колектив, пов'язаний тісними узами дружби... Вони (вихованці – прим. авт.) стали найбільш передовими людьми у всій окрузі та здійснювали дуже благодіючий вплив на навколишнє населення, яке поважало їх за товариськість, винахідливість, за веселу вдачу і ввічливе поведіння» [5]. На жаль, сучасна педагогіка не може претендувати на таку ж високу ефективність. Одна лише ця риса педагогіки А.С.Макаренка змушує сучасників розглядати її як своєрідний засіб подолання хронічної кризи, в якій знаходиться сучасна система виховання та освіти.

На жаль, вражаюча ефективність макаренківської педагогіки, багатство її емпіричного змісту досить часто ускладнюють розуміння її більш універсального – культурно-історичного та філософського – змісту. Звісно, не можна заперечувати того факту, що А.С.Макаренко був видатним педагогом. Але слід звернути увагу й на те, що його педагогіка була особливим явищем: вона була чимось більшим, ніж просто педагогікою, оскільки свідомо позиціонувала себе як необхідний елемент інструментарію розв'язання історичних проблем людства. На наш погляд, будь-яка спроба звести діяльність А.С.Макаренка до «шкільної проблематики» одразу суттєво знижує її вартість.

Очевидно, що успішне розв'язання А.С.Макаренком в межах педагогічної практики загально історичної проблеми формування здорової, повноцінної людської особистості, вимагало від педагога глибокого розуміння цілого комплексу складних теоретичних проблем. Деякі його статті та виступи переконливо свідчать, що видатний радянський педагог свідомо виходив в сферу всезагальних проблем освіти та виховання, і саме з цих висот намагався розв'язувати деякі – суто педагогічні – проблеми. (До речі, дуже показовими є його критичні висловлювання на адресу традиційної педагогічної науки, яка, на його думку, так і не змогла своїми власними силами створити ефективну теорію виховання людської особистості, і тим самим виявила своє повну неспроможність по відношенню до педагогічної практики).

Ми маємо серйозні підстави говорити не тільки про існування педагогіки А.С.Макаренка, але більше – про існування його власної філософії освіти. На наш пог-

ляд, саме філософська, всезагальна складова педагогічної діяльності А.С.Макаренка на сьогоднішній день є недооціненою, незважаючи на те, що в цілому творчість видатного педагога є добре відомою як в нашій країні, так і за її межами.

На перший погляд, спроба побачити в особі А.С.Макаренка не тільки видатного педагога ХХ століття, але й видатного філософа освіти може здатися занадто сміливою, оскільки до академічної філософії А.С.Макаренка, дійсно, не мав прямого відношення. Відомо, що в написаній їм заяві в Центральній інститут організаторів народної освіти стосовно знайомства з філософією він писав наступне: «З філософією знайомий не систематично. Читав Локка, «Критику чистого розуму» (Канта), Шопенгауєра, Штірнера, Ніцше та Бергсона. З російських дуже добросовісно вивчив Соловйова. Про Гегеля знаю по переказам» [5]. З суто формальної точки зору таке зізнання виглядає аргументом не на користь висунутої нами точки зору. Але, слід врахувати, що існують різні способи засвоєння філософської культури. І А.С.Макаренко, який не читав праці Гегеля, але, як добре відомо, уважно опрацьовував праці В.Леніна з точки зору їхньої педагогічної цінності, – це є той самий випадок, коли, як образно казав В.В.Маяковський, діалектику вчили (засвоювали) «не по Гегелю».

А.С.Макаренко жив в особливу – революційну – епоху, яка претендувала на розв'язання віковичних, всесвітньо-історичних питань (і мала для такої претензії відповідні підстави). Сам педагог усвідомлював себе сучасником цієї епохи, що зафіксовано в багатьох його статтях та виступах. І хоча він до кінця свого життя так і не став членом правлячої Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків), цей факт не дає серйозних підстав говорити про його «дисидентство» (на яке, наприклад, звертає увагу Г.Хіллгін в своїй доповіді «Макаренко та влада»). Навпаки, навіть не будучи офіційно визнаним в якості «першого педагога СРСР», він, як ніхто інший, вдало реалізував міру історично необхідного в сфері педагогіки. Звісно, серед радянських педагогів у А.С.Макаренка були багато численні противники, але в цілому, його погляди впевнено утверджувалися в педагогічній практиці радянського суспільства 20-30-х років.

З тих пір пройшло багато десятиліть, змінилося декілька поколінь, змінився загальний культурний та освітній рівень нашого суспільства. Але, незважаючи на ці зміни, педагогіка Макаренка залишається актуальною не тільки для ХХ, але й для ХХІ століття. На наш погляд, це відбувається саме завдяки її універсально-філософській складовій.

Педагогіка є однією з безпосередніх сфер практичної реалізації філософії (іншою сферою

такої реалізації є історична практика). В тій мірі, в якій філософія досягає своєї історичної зрілості і починає усвідомлювати свій всесвітньо-історичний обов'язок перед людством, вона стає науково-обґрунтованою програмою та методом практичного перетворення світу. Це перетворення, як свого часу наголошував відомий радянський філософ Е.В.Ільєнков, не може бути зведеним лише до зміни відносин власності. Воно має піти ще далі – до подолання відчужених форм існування людського багатства. Це подолання може здійснитися лише шляхом формування всебічно-розвинутої людської особистості. Саме тому педагогіка, яка свідомо орієнтується на розв'язання цієї історичної задачі, стає прикладною філософією – історично-необхідною формою її розвитку. Логіку цього розвитку педагогіки її представники можуть усвідомлювати чи не усвідомлювати, але вона існує об'єктивно. Існують достатні підстави стверджувати, що сам А.С.Макаренко цілком усвідомлював історичну необхідність своєї педагогічної місії.

Ефективна педагогіка А.С.Макаренка може розглядатися в якості прикладної філософії, яка орієнтується на утвердження справжніх, універсальних форм людського буття. В його підході до формування людини ми чітко бачимо реалізацію раціональної парадигми великої класичної філософії, яка вустами Гельвеція, Гегеля, Маркса та ін. говорила про те, що людина є результатом виховання, що вона повинна (і за певних умов здатна) піднятися до відповідності свого існування дійсній людській сутності. Наведемо кілька доказів на користь цього положення.

Як відомо, А.С.Макаренко був переконаний в безмежній могутності виховного впливу. «Я впевнений, – писав він в статті «Художня література про виховання дітей», – що якщо людина погано вихована, то в цьому виключно винні вихователі. Якщо дитина хороша, то цим вона також зобов'язана вихователю, своєму дитинству» [5].

Він був категоричним противником так званої педології – педагогічного напрямку, який виходив з того, що в самій людській природі, в самій дитині, в біологічній картині її особистості та характеру є присутніми такі особливості, які повинні привести до особливих методів виховання дитини. Метод своєї педагогіки А.С.Макаренко виводив не з рефлексології, психології чи обставин окремої особистості, а з цілей виховання, які визначаються суспільством, яке рухається до універсальних форм буття.

А.С.Макаренко був переконаний, що колектив, який поставлений в здорові педаго-

гічні умови, може розвиватися до абсолютно неймовірних висот. Відповідно, головна задача макаренківської педагогіки зводиться до «створення правильного колективу, створення правильного впливу колективу на особистість» [5]. Він послідовно вибудовував у своїх колоніях правильні, гармонійні відносини між вихованцями, яких традиційна педагогіка навряд чи б віднесла б до якісного людського матеріалу. Досвід подолання в межах таких колективів відносин, що притаманні класовому суспільству, без сумніву, представляє особливий інтерес та цінність.

Не дивно, що навіть ті, хто не поділяє сьогоднішні ідейні позиції А.С.Макаренка, віддають належне універсальним результатам його педагогічних зусиль – вихованцям. Майже всі вони належали до покоління, якому довелося захищати нашу країну від фашистської навали. Ці люди не тільки виявилися відповідними своїй конкретно-історичній функції. Вони не тільки отримали військову перемогу над потужним противником. Їхні людські якості також заслужили найвищих оцінок. Збоку наших сучасників ці високі оцінки іноді виглядають дещо парадоксально. Наприклад, визнається, що вихованці А.С.Макаренка «досить часто нехтували Церквою і не читали Євангелія, але вони якимось дивним чином виявилися більш віруючими людьми, чим їхні противники, які втратили людське обличчя, хоча й чеканили на пряжках своїх ременів «З нами Бог» [6]. Хіба таке визнання високої якості результату виховання, яке здійснюється з точки зору іншої епохи та іншої ідеології не є справжнім критерієм його істинності?

Отже, аналіз педагогічного досвіду та педагогічних ідей А.С.Макаренка дає підстави говорити про їхню особливу актуальність з точки зору освітніх проблем XXI століття. Мова йде не про можливість запозичення окремих педагогічних рішень та прийомів, які були знайдені видатним радянським педагогом, а про необхідність засвоєння сучасною педагогічною наукою та

практикою універсальної – філософсько-історичної – складової його педагогічної творчості. Метою цієї творчості було формування здорової, повноцінної, справжньої людської особистості шляхом створення соціальних умов, що відповідають людській сутності. Таким чином, мета макаренківської педагогіки співпадає з кінцевим висновком класичної філософії стосовно необхідності подолання відчужених форм існування багатства та формування всебічно розвинутої людини. Педагогіка А.С.Макаренка виступає тому однією з сфер практичної реалізації класичної філософії та критерієм її істинності.

Сьогодні слова А.С.Макаренка про відсутність в соціальних умовах нашого суспільства семидесятирічної давнини обставин, які б заважали розвитку людини, здаються нам дещо перебільшеними. Нам важко таке собі навіть уявити. Сьогодні ми є свідками загострення проблем сучасного суспільства, антагонізації суспільних протиріч. Наявність такого несприятливого для людського розвитку – майже катастрофічного – соціального середовища змушує людство шукати хоча б часткові, паліативні засоби розв'язання проблеми утвердження більш універсальних та повноцінних форм людського буття. Саме несприятливими умовами сучасної історії пояснюється зростання в світі інтересу до творчості видатного радянського педагога А.С.Макаренка, який винайшов універсальну технологію створення здорового людського колективу як обов'язкової умови формування повноцінної особистості. Окремим питанням є питання про здатність сучасної вітчизняної, а також західної (зокрема європейської), систем освіти та виховання адекватно засвоїти ідеї та принципи макаренківської педагогіки. Ця тема потребує окремого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В.П. Вища освіта в пост-Болонському просторі: спроба прогностичного аналізу // Філософія освіти. – 2005. – № 2.
2. Сиротин В. Монстр педагогіки. А.С. Макаренко и постсоветская педагогическая система // <http://antifa.boom.ru/stati/other02.htm>
3. Хиллиг Г. На путях к настоящему Макаренко // <http://zt1.narod.ru/hillig-3.htm>.
4. Кваша Б.Ф. Воспитательная педагогика А.С.Макаренко // <http://antonmakarenko.narod.ru/Poltava2002/materi/kvacha.htm>
5. Макаренко А.С. Сочинения: В 8 т. – М.: Просвещение, 1983. // http://soviet-psyhology.narod.ru/makarenko_index.htm
6. Ермаков А. Человек со знаменем: А.С.Макаренко и педагогика его времени // <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/070205130899>

Стаття надійшла до редакції 18.05.2007 р.

